

Počeci znanstvene fantastike u hrvatskoj književnosti:

Radojčić, Petra

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:419024>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-10-09**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za komparativnu književnost

Diplomski rad:

Počeci znanstvene fantastike u hrvatskoj književnosti: „Crveni ocean“ Marije Jurić Zagorke

Petra Radojčić

Mentorica: dr.sc. Kristina Grgić

Zagreb, lipanj 2024.

Sažetak

Rad započinje definiranjem znanstvene fantastike kao žanra i predstavljanjem njegovih funkcija i konvencija. Analizira se odnos znanstvenofantastične književnosti i utopije, a zatim se daje kratak pregled povijesti novije znanstvene fantastike, s posebnim naglaskom na tri ključne tematske cjeline: izvanredno putovanje, priča o znanosti i priča o budućnosti. Dalje, rad analizira roman Marije Jurić Zagorke „Crveni ocean“ unutar konteksta znanstvenofantastične književnosti i prisutnosti triju spomenutih tematskih cjelina. Roman se zatim smješta u Zagorkin cjelokupan opus pregledom društvenih, političkih i feminističkih tema karakterističnih za autoričina djela. Slijedi usporedba „Crvenog oceana“ s djelima dvojice reprezentativnih autora znanstvene fantastike s kraja 19. stoljeća, Julesa Vernea i H. G. Wellsa, s osvrtom na tematiku izvanrednog putovanja, prikaz znanstvenika, izuma i uporabe znanosti, te utopijske, društvene i političke elemente. Na temelju analize i usporedbe, zaključuje se da se „Crveni ocean“ s pravom može smjestiti među poznatija i utjecajnija djela novije znanstvene fantastike.

Ključne riječi: Crveni ocean, Marija Jurić Zagorka, znanstvena fantastika, utopija, Jules Verne, H. G. Wells

Summary

The thesis begins by defining science fiction as a genre and presenting its functions and conventions. An analysis of the relationship between science fiction literature and utopia is followed by a brief overview of the history of modern science fiction, with special emphasis on three key thematic units: the extraordinary journey, the tale of the future and the tale of science. Next, the thesis analyzes Marija Jurić Zagorka's novel “Crveni ocean” within the context of science fiction literature, focusing on the presence of the three mentioned thematic units. The novel is then situated within Zagorka's entire *oeuvre* from the viewpoint of the social, political and feminist themes characteristic of the author's works. Following is a comparison of “Crveni ocean” with the works of the two representative late-19th-century science fiction authors, Jules Verne and H.G. Wells, focusing on the theme of the extraordinary journey, the depiction of scientists, inventions and uses of science, and utopian, social and political elements. Based on the analysis and comparison, the conclusion emphasizes that “Crveni ocean” can be rightfully placed among the more famous and influential works of modern science fiction.

Keywords: Crveni ocean (Red Ocean), Marija Jurić Zagorka, science fiction, utopia, Jules Verne, H. G. Wells

Sadržaj

UVOD	1
1. POVIJEST I POETIKA ZNANSTVENE FANTASTIKE	2
1.1 Definiranje žanra	2
1.2. Utopija i distopija.....	4
1.3. Povijest novije znanstvenofantastične književnosti	5
2. ZNANSTVENA FANTASTIKA I „CRVENI OCEAN“ MARIJE JURIĆ ZAGORKE	7
3. „CRVENI OCEAN“, JULES VERNE I H. G. WELLS	11
3.1. Izvanredna putovanja	12
3.2. Likovi znanstvenika	13
3.3. Izumi	15
3.4. Utopija, budućnost, političke i socijalne ideje	17
4. ZAKLJUČAK.....	22

UVOD

Tema ovog diplomskog rada je analiza romana „Crveni ocean“ autorice Marije Jurić Zagorke u kontekstu novije znanstvenofantastične književnosti. Cilj rada je analizirati elemente znanstvene fantastike u romanu „Crveni ocean“ te usporediti ovaj roman s reprezentativnim djelima autora važnih za razvoj novije znanstvene fantastike, Julesa Vernea i H. G. Wellsa.

U prvom dijelu rada pružit ću definiciju žanra znanstvene fantastike i kratki pregled povijesti novije znanstvenofantastične književnosti u svijetu i u Hrvatskoj. U drugome dijelu napraviti ću analizu romana „Crveni ocean“ unutar okvira žanra znanstvene fantastike. U trećem i posljednjem dijelu rada, usporedit ću Zagorkin roman s romanima Julesa Vernea i H. G. Wellsa, osvrćući se na ključne elemente znanstvene fantastike prisutne u spomenutim romanima. Usporedit ću tematiku izvanrednog putovanja u „Crvenom oceanu“ s onom u Verneovim romanima. Zatim ću analizirati sličnosti i razlike u prikazu likova znanstvenika i pristupima tematiziranju znanosti. Slijedit će usporedba mnoštva izuma koji se pojavljuju u romanima, a na kraju ću govoriti o prikazima utopije i distopije kod Wellsa i Zagorke, kao i načinu na koji sve troje autora u svojim romanima tematizira političke i socijalne ideje.

1. POVIJEST I POETIKA ZNANSTVENE FANTASTIKE

1.1 Definiranje žanra

Ono što danas zovemo novijom znanstvenofantastičnom književnošću (ZF) ima svoje korijene u drugoj polovici 19. stoljeća, ali tada koncept ZF-a kao žanra nije postojao, a romani toga vremena, iako slični po tematici, nisu bili svrstavani pod istu vrstu fikcije. (James, 1994:12)

Svoje ime znanstvena fantastika dobiva 1920-ih, nakon pojave prvih specijaliziranih časopisa posvećenih upravo tom fenomenu. To je bio i ključni trenutak za etabliranje ZF-a kao samostalnog žanra. U tom razdoblju započinju i prvi pokušaji definicije žanra. Hugo Gernsback skovao mu je ime, a ponudio je i prvu definiciju. Stavljajući naglasak na obrazovni aspekt ove književnosti, Gernsback je znanstvenu fantastiku opisao kao sredstvo pomoću kojega se, na razumljiv i zanimljiv način, širu javnost može upoznati s modernim znanstvenim otkrićima. Prema Gernsbacku, djelo koje je pripadalo žanru znanstvene fantastike moralo je biti romansa, odnosno baviti se ljudima i događajima koji su udaljeni od svakodnevnog života. Također, djelo je moralo sadržavati element proročke vizije jer se vjerovalo da autori znanstvene fantastike imaju sposobnost inspirirati znanstvenike i izumitelje i potaknuti znanstveni i tehnološki napredak. (James, 1994:52)

Pojedine analize znanstvenu fantastiku smatraju trivijalnom, odnosno popularnom književnošću zato što ZF ima jasno zadane žanrovske konvencije i tržišnu narav, a roman se tretira kao roba, čita se jednom, zbog užitka i čitatelj nije ništa drugo do konzument. Kada se u obzir uzme znanstvena fantastika u stripu ili na filmu i televiziji, pa se tome pridoda postojanje fanova, fandoma i subkultura, jasno je da je znanstvena fantastika ne samo kao književna nego multimedijaska pojava kulturni fenomen, odnosno da pripada popularnoj kulturi. (Šakić, 2006:11-12)

Ipak, postoje teoretičari, poput Darka Suvina, koji su velik dio svog opusa posvetili proučavanju žanra znanstvene fantastike, ne kao popularnoga, nego kao žanra s važnim spoznajnim i kritičkim potencijalom. Suvin se zalaže za shvaćanje ZF-a kao „književnosti spoznajne začudnosti.“ (Suvin, 2010:36) Znanstvena fantastika kao književnost se rađa zbog čovječje znatiželje o nepoznatome, ushita pustolovine i nade u postojanje idealnog Vrhovnog

dobra u nepoznatome. U djelima znanstvene fantastike, izmišljena mjesta i događaji prikazuju se činjenično, na taj način potkopavajući postojeću predodžbu o svijetu i donoseći novi skup pravila, čime se izaziva efekt začudnosti. Nadalje, za znanstvenu fantastiku važna je i spoznaja, kao element koji ZF razlikuje od drugih začudnih tipova književnosti poput mita, bajke i fantastike u širem smislu. ZF ne prikazuje neki drugi svijet, odvojen od autorovog empiričkog svijeta, niti pokušava objasniti bit pojava. Umjesto toga, znanstvena fantastika se zanima za empirički svijet i čovjeka u njemu, postavlja ih kao probleme koje istražuje. (Suvin, 2010:38-41)

Znanstvena fantastika kao žanr ima niz funkcija i konvencija. Kada govorimo o povijesti znanstvene fantastike, primjećujemo da je njen početak obilježen satiričnim razotkrivanjem i kritikom društva, a zatim se okreće složenijim znanstvenim pristupima proučavanja prirode i čovjeka. U 20. stoljeću ZF je „prešla u sferu antropološke i kozmološke misli, i tako postala dijagnoza, upozorenje, poziv na razumijevanje i djelovanje i – što je najvažnije – ocrtavanje mogućih alternativa.“ (Suvin, 2010:46)

Suvin navodi novum, ili spoznajnu inovaciju, kao nužan preduvjet znanstvene fantastike, a definira ga kao „totalizirajuću pojavu ili odnos koji odstupa od stvarnosne norme autora i implicitnog čitaoca“ (Suvin, 2010:112) te zahtijeva promjenu ključnih aspekata ili cjelokupnoga fikcionalnog svijeta. Novum prepoznajemo u nekoliko dimenzija, odnosno, inovacije mogu polaziti od konkretnih izuma, bilo da se radi o tehnologiji, pojavama ili nečemu drugome, sve do velikih inovacija u okolini, likovima i odnosima koji su potpuno nepoznati u autorovom okruženju. Nadalje, novum je potvrđen znanstveno-metodološkom spoznajom, odnosno novina u ZF djelu proizlazi iz postojećih znanstvenih spoznaja. (Suvin, 2010:112-115)

Znanstvena fantastika posjeduje znatan potencijal za društvenu i rodnu kritiku. U samoj srži znanstvenofantastične književnosti, posebice utopijske, nalazi se kritika suvremenog stanja društva i zamišljanje drugačijih budućnosti, uglavnom uslijed znanstvenih otkrića i inovacija. Utopijski socijalizam snažno je utjecao na razvoj znanstvene fantastike u 19. stoljeću, pogotovo u zemljama engleskog govornog područja i Rusiji. Mnogi ZF autori toga razdoblja, kao što su Edward Bellamy, William Morris, pa i jedan od najutjecajnijih H. G. Wells, bili su socijalisti. S druge strane, znanstvena fantastika se nudi kao snažan instrument za provođenje kulturnih i društvenih promjena kojima feministički pokret teži. Iako s jedne strane postoje romani koji u potpunosti zanemaruju potencijal ZF-a da promijeni način na koji se muški i ženski likovi

konstruiraju kao pojedinci različitih tijela i različitih rodnih uloga, drugi znanstvenofantastični romani koriste taj potencijal da naruše koncepcije ženskog roda, pa i sistema spola/roda općenito. (Csicsery-Ronary, 2003:113-114; Hollinger, 2003:127-128)

1.2. Utopija i distopija

Književni žanr utopije samo je jedan oblik utopijske misli koji je svoje ime dobio 1561. djelom „Utopija“ Sir Thomasa Morea. Nakon toga žanr utopije se razvija, posebice u engleskoj, talijanskoj, francuskoj i američkoj književnosti. Kroz stoljeća, mnogi žanrovi su utjecali na utopijsku književnost, između ostalih i znanstvena fantastika. ZF književnost je bilo moguće razlikovati po tomu što je zamišljala svijet na koji je utjecao znanstveni i tehnološki napredak dok je utopija opisivala alternativne načine organizacije društva. Ipak, pogotovo posljednjih desetljeća, znanstvena fantastika se približila utopiji zbog svoje predanosti socijalnim i političkim temama. Povezanost ovih dvaju žanrova potaknula je mnogo rasprava pa tako neki stručnjaci smatraju da je znanstvena fantastika podređena utopiji, dok drugi tvrde da je utopija podžanr ZF-a. (Vieira, 2010:7-8)

Suvin zagovara stav da je utopija podžanr znanstvene fantastike. Prema njemu, definicija utopije kao književnog žanra sadrži nekoliko elemenata. Prvo, to mora biti „*alternativna lokacija koja je radikalno drukčija u odnosu na sociopolitičke uvjete iz autorove povijesne okoline.*“ (Suvin, 2010:83,84) Zatim, kao važan tematski element navodi se „*zamišljena zajednica [...] u kojoj su ljudski odnosi organizirani savršenije nego u autorovoj zajednici.*“ (Suvin, 2010:89)

Na temelju tih elemenata, Suvin predlaže definiciju utopije: „Utopija je verbalna konstrukcija određene kvaziljudske zajednice u kojoj su društvenopolitičke institucije, norme i osobni odnosi organizirani po savršenijem načelu nego u autorovoj zajednici, pri čemu se ova konstrukcija temelji na začudnosti koja proizlazi iz alternativne povijesne hipoteze.“ (Suvin, 2010:94)

Nakon Moreova djela, pojam utopije dugo vremena je označavao neko drugo mjesto na koje lik u djelu putuje. 1771. izlazi djelo „L'An 2440“ francuskog autora Louis-Sebastien Merciera koje po prvi puta u povijesti utopiju smješta u budućnost. Zahvaljujući idejama o napretku u 19.

stoljeću, kao i shvaćanju da će budućnost biti drugačija od sadašnjosti jer je i sadašnjost drugačija od prošlosti, sve više književnih utopija biva smješteno u budućnost. (James, 1994:18)

U razdoblju između 1914. i 1920. sve je manje djela koja se bave utopijom, a sve više onih koja obrađuju tematiku distopije. Prvi svjetski rat je vjerojatno imao utjecaj na to, kao i razni drugi faktori, primjerice, strah od mehanizacije, konformizam i sve veći utjecaj korporacija na svakodnevni život. Oktobarska revolucija 1917. još je jedan događaj koji je sigurno utjecao na prelaz s utopije na distopiju pa je tako i jedan od najutjecajnijih distopijskih romana „Mi“ napisao ruski pisac Jevgenij Zamjatin. Radnja je smještena u daleku budućnost, u društvo u kojemu su brojevi zamijenili ljudska imena, svi su stalno praćeni i sve je strogo regulirano. Nakon što je izašao roman „Mi“, mnogi pisci su se okrenuli pisanju distopije, uključujući i Georgea Orwella, autora vjerojatno najpoznatijeg distopijskog romana „1984“, u kojem obrađuje istu tematiku kao Zamjatin, ali svoju radnju smješta mnogo bliže sadašnjem trenutku. (Wolfe, 2016:38-39)

1.3. Povijest novije znanstvenofantastične književnosti

Moderna znanstvenofantastična književnost nastaje tek s razvojem moderne znanosti, što se dogodilo tijekom 17. i 18. stoljeća. Mnogi stručnjaci smatraju da suvremena ZF započinje romanom „Frankenstein“ autorice Mary Shelley i ključnim trenutkom romana u kojem Victor Frankenstein napušta alkemiju i prihvaća modernu znanost. Također, ovaj roman razrađuje jedan od temeljnih problema ZF-a, naglašavajući da korištenje znanosti bez primjene moralnog kompasa i bez osjećaja odgovornosti može imati katastrofalne posljedice. Važnom godinom za povijest novije znanstvenofantastične književnosti smatra se 1895. kada je H. G. Wells, jedan od najutjecajnijih autora ZF-a, objavio roman „Vremenski stroj.“ (James, 1994:12; Wolfe, 2016:5-8)

Kao što je već naglašeno, prije nego je stvoren i definiran termin „znanstvena fantastika“, ono što danas poznajemo kao ZF moglo se svrstati zajedno samo na temelju tematike obrađivane u tim djelima. Tri ključne teme koje su se tada isticale su izvanredno putovanje, priče o budućnosti i priče o znanosti. U mnogim djelima te su se teme preklapale. (James, 1994:12-13)

Izvanredno putovanje (*the extraordinary voyage*) ima najdužu povijest. Djela ove tematike najčešće su se bavila otkrivanjem novih, tajnovitih mjesta i ljudi u udaljenim krajevima svijeta.

Rane utopije, poput one Thomasa Morea i „Nove Atlantide“ Francisa Bacona, svrstavaju se pod tematiku zamišljenog putovanja, a jedno od najpoznatijih djela ove tematike su Swiftova „Gulliverova putovanja.“ Što se tiče novije znanstvene fantastike, ključna figura je Jules Verne, autor serijala *Voyages extraordinaires (Neobična putovanja)*. Taj serijal nadahnuo je mnoge Verneove suvremenike u stvaranju djela o izvanrednim putovanjima, a samom Verneu, koji je svoja djela vidio kao didaktička sredstva, služio je da širokoj publici promovira ideju znanstvenog napretka. Verne i Wells smatraju se pionirima priča o izvanrednom putovanju u svemir. Iako su te teme postojale i prije, Verne i Wells su bili prvi koji su te priče podigli do statusa znanstvenog proročanstva. Važno je napomenuti da Verne svoje znanstveno-fantastične priče često smješta u sadašnjost ili blisku budućnost kako bi ilustrirao znanstvene promjene u društvu. (James, 1994:13-17)

Priče o budućnosti (*the tale of the future*) često su se bavile utopijama, vizijama daleke budućnosti, poput one iz Wellsova „Vremenskog stroja“, a tijekom 19. stoljeća posebno popularne su bile i priče o budućim ratovima, što je bilo uzrokovano tjeskobama i okolnostima toga vremena. Djela s ovom tematikom često su imala ulogu upozorenja, primjerice „Vrli novi svijet“ Aldousa Huxleyja i „1984.“ Georgea Orwella. (James, 1994:17-23)

Priče o znanosti (*the tale of science*) prikazivale su izvanredna otkrića i izume. Mary Shelley kao autorica romana „Frankenstein“ smatra se začetnicom ovog podžanra. U pričama ove tematike znanstvenici su često prikazivani kao ambivalentne figure, sposobni i za dobro i za zlo. Tijekom 19. stoljeća, s pojavom fascinacije novim strojevima i tehnologijama koje su mijenjale svakodnevni život, priče se počinju sve više usredotočivati na izume i otkrića nego na same znanstvenike. (James, 1994:23-27)

Romani koji obrađuju teme novije znanstvenofantastične književnosti u hrvatskoj se književnosti javljaju početkom 20. stoljeća, odnosno u godinama oko Prvog svjetskog rata. Elementi fantastičnog i spekulativnog javljaju se u romanu „Crveni ocean“ Marije Jurić Zagorke iz 1918. i pripovijetki „Crveni tank“ Vladimira Nazora koji izlazi 1924. godine. Prvim pravim hrvatskim znanstvenofantastičnim romanom smatra se „Na Pacifiku god. 2255.“ Milana Šufflaya koji je objavljen 1924. pod pseudonimom Eamon O'Leigh. (Žiljak, 2006:19)

2. ZNANSTVENA FANTASTIKA I „CRVENI OCEAN“ MARIJE JURIĆ ZAGORKE

Roman „Crveni ocean“ izlazio je u nastavcima u *Jutarnjem listu* od 2. srpnja 1918. do 23. srpnja 1919., a prvi puta je objavljen kao cjelovito djelo, u dva sveska, 2015. Nadahnuta izumima Nikole Tesle, Oktobarskom revolucijom i Velikim ratom, Zagorka u ovome djelu iznosi ideje o kraju svih oblika ratovanja i pravednijem društvu. (Adžija, 2016:11)

Glavni lik je Bojan Knežević, pilot i izumitelj. Bojan upoznaje Valida, zemljoposjednika i upravitelja velikih industrija i trgovina u Americi, i Zoranu u koju se zaljubljuje, ali ne razumije u kakvom su odnosu ona i Valido i tek pred sam kraj romana saznaje da su otac i kći. Bojan im se pridružuje u pothvatu spašavanja nekih od najboljih znanstvenika koje je oteo Validov suparnik Vilim Osado, također zemljoposjednik i industrijalac, i odveo ih na svoj otok Terror. Među otetima je i Salvador, znanstvenik koji se smatra spasiteljem čovječanstva zbog svog izuma kojim bi donio blagostanje cijelom svijetu. Bojan se sukobljava s Osadom u pokušaju da ga spriječi u njegovu naumu da zavlada svijetom.

Poput drugih romana iz ranog razdoblja novije znanstvenofantastične književnosti, „Crveni ocean“ obuhvaća tri ključne tematske cjeline koje su tada određivale žanr: izvanredno putovanje, priče o znanosti i priče o budućnosti.

Krenuvši od analize tematike izvanrednog putovanja, zamjećuje se da se u Zagorkinom romanu ne istražuju nove, skrivene civilizacije, niti se putuje u svemir. Ipak, roman vodi čitatelja na niz fascinantnih putovanja, osobito vodenim i zračnim putem, te ih vodi na neka nova i tajanstvena mjesta. Naime, Zagorkini junaci mnogo putuju. Podmornica, Validova jahta, aeroplan i „zračna željeznica“ neka su od prijevoznih sredstava koja ih vode kroz poznata mjesta u Europi i Americi, ali i na neke tajanstvene lokacije.

Jedna od tih lokacija je i otok Terror, unutar kojeg Osado drži zarobljene znanstvenike. Među njima je i Bojan, koji se dva puta nađe ondje u zarobljeništvu, i oba puta uspijeva pobjeći. Nakon prvog bijega, pridružuje se Validu, Zorani i ostalim likovima na jahti, na putu u Ameriku. Po boravku u Americi, putovanje podmornicom ih vodi do još jednog tajanstvenog mjesta: „Za dvanaest sati iskrcat ćemo se onkraj svijeta, na obali samoće!“ (Jurić Zagorka, 2015, 1:243) Naime, likovi stižu u „krater izumrlog vulkana—na Islandiji.“ (Jurić Zagorka, 2015, 1:245) Podmornica izranja usred jezera, ulazeći „ispod mora kroz tijesno u krateru.“ (Jurić Zagorka, 2015, 1: 245)

Unutar kratera, na čistini je smještena kamena zgrada sa staklenim svodom. To je laboratorij koji je Valido izgradio za Salvadora, znanstvenika čiji bi izum mogao spriječiti sve ratove.

Primivši poziv upomoć od Zorane, Bojan i ostali likovi ponovno putuju podmornicom do otoka Terrorsa, ovoga puta s preciznim koordinatama: „49° 50,00 zapadne dužine i 27°10,25 sjeverne širine.“ (Jurić Zagorka, 2015, 1:253) Nažalost, likovi bivaju prevareni i Bojan (ovog puta uz svog bratića Fericu) ponovno postaje Osadov zarobljenik. Nakon drugog uspješnog bijega s otoka Terrorsa, Bojan slijedi sličnu putanju kao i prvi put: pridružuje se Validu u Americi, a zatim odlaze na Island, u Validov laboratorij. Tamo Bojan stvara izum koji mu omogućava najizvanrednije putovanje do tada: „zračnu željeznicu“. Pomoću nje, Bojan se uzdigao gotovo do svemira, mjesecima ploveći nebom iznad Europe.

Značajke priča o znanosti u „Crvenom oceanu“ očituju se u fascinaciji strujom i Nikolom Teslom, nizu tehničkih naprava, strojeva, pa i poznatih izuma poput aviona i podmornica koji su u Hrvatskoj 1918. još uvijek novost i zbog toga se mogu istaknuti kao element fantastičnog, odnosno začudnog u romanu. (Šakić, 2008:191) Nadalje, glavni lik Bojan Knežević znanstvenik je i izumitelj, u jednom dijelu romana nazvan čak najboljim Teslinim učenikom. Osim Bojana, važnu ulogu ima još jedan znanstvenik, Salvador, koji je navodno izumio nešto što će zaustaviti sve ratovanje, pa ga se i naziva „spasiteljem čovječanstva.“

U romanu se pojavljuje niz Bojanovih izuma, uključujući prislušivanje kroza zidove, „nevidljivi aeroplan“, odnosno zrakoplov sa strojem koji proizvodi maglu koja taj zrakoplov obavija, „munjeviti požar“ koji koristi struju, te sonarno prislušivanje podmornica. (Šakić, 2008:194) Važniji Bojanov izum je i već spomenuta „zračna željeznica“: „I najjednom se ta velika čudna kućica nalik vagonu polako čvrsto i ponosito stade dizati u zrak. Dolje ispod nje zavitala krila, brojni kotači se zavrtili.“ (Jurić Zagorka, 2015, 2:215) Tom „zračnom željeznicom“ Bojan može dugo letjeti, a da se ne spusti na tlo jer je „pronašao nešto što zgušćuje zrak što poput magneta koji privlači kovine privlači k sebi zrak i tako ga silno zgušćuje da ova zračna Liberija plovi po zraku kao naša pomorska lađa morskim valovima.“ (Jurić Zagorka, 2015:216)

Jedan od Bojanovih glavnih izuma je „čudotvorno sunce“, mala staklena kugla koja proizvodi zasljepljujuću svjetlost. Također, Bojan proizvodi i „crvene zrake“ koje se mogu tumačiti kao preteče lasera ili x-zraka. Slične tajanstvene zrake, ili zrake smrti, bile su čest motiv u romanima proto-znanstvene fantastike. Zanimljivo je napomenuti da je upravo Tesla — važna

inspiracija Zagorki — među prvima proučavao rendgenske zrake, kasnije je radio na svojim „zrakama smrti“ koje bi zaustavile sve ratove, a često ga se navodi i kao izumitelja koncepcije lasera. (Šakić, 2008:194-196)

U ranim romanima novijeg ZF-a, prvenstveno angloameričkog kulturnog područja, znanstvenik nije prikazivan kao neosporni heroj, već kao osoba sposobna i za zlo, koje može nanijeti namjerno ili slučajno (najpoznatiji primjeri su naslovni junaci romana „Frankenstein“ M. Shelley i „Otok doktora Moreaua“ H. G. Wellsa), kao i za dobro. (James, 1994:24) Nasuprot tome, Zagorka u „Crvenom oceanu“ predstavlja dvojicu moralno dobrih znanstvenika koji ni pod koju cijenu ne odustaju od svojih načela i nastoje spasiti svijet. Ipak, kao i kod drugih autora novijeg ZF-a, kod Zagorka se javlja svojevrsno upozorenje o potencijalno opasnom korištenju znanosti, a očituje se u liku Vilima Osada koji otima znanstvenike kako bi iskoristio njihove izume da zavlada svijetom.

Konačno, stižemo do posljednje velike tematske cjeline — priče o budućnosti. U znanstvenofantastičnim romanima 19. stoljeća ističu se dvije glavne vrste priča o budućnosti: priča o nadolazećem ratu i vizija utopije. (James, 1994:18-20) Oba motiva prožimaju i roman „Crveni ocean“.

Priča o budućem ratu bila je inspirirana povijesnim kontekstom i tjeskobama koje su oblikovale društvo tog vremena. Tako su priče smještene u budućnost zapravo zrcalile i razmatrale suvremene događaje. (James, 1994:22) Kao što je već naglašeno, i Zagorka je bila duboko inspirirana povijesnim događajima, Prvim svjetskim ratom i Oktobarskom revolucijom.

Što se tiče utopije, „Crveni ocean“ se smatra „utopijskim više u svojoj ideji nego izvedbi.“ (Adžija, 2016:14) Utopija 19. stoljeća često je bila prožeta socijalističkim idejama (James, 1994:19), što se očituje i u Zagorkinom romanu.

U „Crvenom oceanu“ javlja se snažan društveni i politički angažman te „izravno i verbalizirano zastupanje radništva, sirotinje, antikapitalizma te socijalističke revolucije.“ (Šakić, 2008:197) Zagovara se promjena vrijednosnog sustava i pravedna država u kojoj ljudi žive skladno. Istovremeno, pod utjecajem biskupa Strossmayera, Zagorka je podržavala i političku ideju panslavizma, koju u samom romanu utjelovljuju likovi znanstvenika koji pomažu Bojanu: „Ne bojte se nas, braćo—mi smo Slaveni. Ima ovdje Poljaka, Slovenaca i Slovaka. Ne bojte se.

Mi dijelimo vašu sudbinu!“ (Jurić Zagorka, 2015, 1:58) Uz to, roman pokazuje otpor prema destruktivnim tendencijama koje donosi rat, pri čemu Zagorkini likovi, na neki način, idu u rat protiv rata. Zagorkina utopija ima viši cilj, a to je otklanjanje zla i težnja k dobrome, te uspostava boljeg svijeta, bez obzira na ishod: „Misao slobode, bratstva i jednakosti protiv ropstva, mržnje i gospodstva. Rad, talenat i kultura, to će biti ubuduće ljestvice za razliku ljudstva, a ne protekcija, rod i naslovi naših otaca.“ (Jurić Zagorka, 2015, 1:258) To se najbolje očituje u konačnom okršaju između Bojana i Vilima Osada u kojem se Bojanovo sunce, odnosno zasjajajuća svjetlost, suprotstavlja Osadovoj tami. (Adžija, 2016:14-17; Šakić, 2008:197)

Antimilitarističke i utopijske ideje javljaju se i kroz jedan Validov san i dva Bojanova sna. Validu u svom snu nailazi na skup životinja u šumi koje su nekada bile prisiljene na međusobnu borbu i konzumiranje, a sada se hrane čovječjim mesom: „Kad su nekoć htjeli ljude poružiti, nazivali su ih: Zvijeri! Sad, hoćeš li poružiti zvijeri, moraš im doviknuti: Ljudi!“ (Jurić Zagorka, 2015, 2:281) Bojan u svom snu slijedi Zoraninu dušu kroz onostrane svjetove i dolazi do utopijskog svijeta. I u ovom snu osjeća se snažan antimilitarizam kada Bojanu mladić kojeg upoznaje priča o protjerivanju đavola iz raja koji dolaze na Zemlju, među životinje i zvijeri, gdje đavoli „podijeliše zvijerima đavolske obmane, i sad te siromašne zvijeri žive umišljajući si, da su ljudi, da imaju dušu, srce, osjećaja, da ljube i da su ljubljeni... Ali u njima živi samo životinjska strast, pohlepa da jedan proždire drugog.“ (Jurić Zagorka, 2015, 2:301) Dakle, život na Zemlji podsjeća, kao što u jednome značenju upućuje naslov romana, na klaonicu i na zvjerinjak. Za razliku od toga, svijet iz Bojanova sna je sav „ružičast, eteričan, zlačan, srebren i modar“ (Šakić, 2008:199), a u njemu dominiraju skladno društvo, obiteljska zajednica i duhovni razvoj. I posljednja vizija, ona revolucije i „crvenog oceana“, odvija se kroz Bojanov san na kraju romana. Nakon što sanja da leti iznad uništenog otoka Terrora i vidi Vilima Osada koji je još živ, Bojanov san prelazi u antimilitarističku i antikapitalističku utopijsku viziju:

Bijaše to čudno, tad se spustim krilaticom niže i što smo dolazili bliže zemlji, to sam jasnije razabirao da se je sva zemlja pretvorila u nepregledni crveni ocean... veličajno šumili su njegovi valovi, a po njima ponosito plovi barka s tri ogromna tornja. Na njima bljeskaju se poput sunca—napisi:

KRUH, – SLOBODA – I JEDNAKOST. I valovi crvenog oceana poklopiše i posljednje ostrvo na kojem je visila ona podoba sa krinkom Vilima Osada i otoka Terrora nestade.

Veseli ribari love po valovima zlatnu krunu i kuju iz nje dukate. O mačevima sijeku—
hljeb, a valovi se talasahu tiho i šume... (Jurić Zagorka, 2015, 2:349)

Taj „crveni ocean“ u ovome smislu upućuje na revoluciju koja će potopiti postojeći svijet i stvoriti novi. (Šakić, 2008:197-200)

Znanstvena fantastika kao žanr kako u svjetskoj književnosti, tako i u hrvatskoj ima nizak status. „Crveni ocean“, s ostatkom opusa Marije Jurić Zagorke koji se ubraja u popularnu književnost, dugo je vremena bio ignoriran od strane hrvatske književne kritike. Međutim, novije analize Zagorkinih djela otkrivaju njihov potencijal, posebno iz sociopolitičke i feminističke perspektive. Iako se "Crveni ocean", kao što je spomenuto, bavi društvenom kritikom, čak u većoj mjeri nego drugi Zagorkini romani, njegov feministički angažman se razlikuje od ostatka autoričinog opusa. Na početku romana, glavni ženski lik Zorana contessa Dionorić podsjeća na ostale Zagorkine junakinje koje su samosvjesne i aktivne. No, kako radnja odmiče, Zorana postaje pasivna, a njeno djelovanje se svodi gotovo isključivo na ljubavnu priču. (Šakić, 2008:182-197)

Što se tiče nacionalnog aspekta romana, koji je prisutan i u ostatku Zagorkina opusa, ni „Crveni ocean“ nije iznimka. Bojan i Zorana oboje su hrvatskog porijekla, što ih odmah povezuje s vrijednostima dobrote i plemenitosti. Primjerice, na početku romana kada Bojan još nije siguran u Validove namjere, bez razmišljanja odlučuje stupiti u njegovu službu čim saznaje Zoranino porijeklo. Nacionalni aspekt dodatno se produbljuje Zoraninom pričom koja „sugerira da je Zorana posljednja iz loze [...] posljednjega kralja jedne zemlje koja je prije mnogo stoljeća sama sebe osudila da njome vladaju stranci, koje je dovela zbog domaće nesloge.“ (Šakić, 2008:188)

3. „CRVENI OCEAN“, JULES VERNE I H. G. WELLS

Zagorkin roman odgovara tipu proto-znanstvenofantastičnog romana s kraja 19. stoljeća zbog svoje strukture karakteristične za Verneova izvanredna putovanja (*voyages extraordinaires*), te elemenata tipičnih za priče o budućem ratu (*future war stories*) i niza pseudotehničkih naprava i izuma koji roman svrstavaju u podžanrove priča o izumima (*invention stories*) i „priča o znanosti“, uvelike prisutnih i u Wellsovom opusu. (Šakić, 2008:192-193)

Sukladno tome, „Crveni ocean“ u nastavku će se usporediti s izabranim djelima Julesa Vernea i H. G. Wellsa. Riječ je o četiri Verneova romana: „Put oko svijeta u osamdeset dana“, „20 000 milja pod morem“, „Robur Osvajač“ i „Gospodar svijeta“, te četiri Wellsova romana: „Vremenski stroj“, „Otok doktora Moreaua“, „Rat svjetova“ i „Moderna utopija“.

3.1. Izvanredna putovanja

Kao što je već ranije spomenuto, djela iz ranog razdoblja novije znanstvenofantastične književnosti često sadržavaju tematsku cjelinu izvanrednog putovanja, nazvanu prema serijalu Julesa Vernea *Voyages Extraordinaires*, koja služe i kao inspiracija za tu tematsku cjelinu. I Zagorkin roman „Crveni ocean“ dijeli neke značajke s Verneovim izvanrednim putovanjima.

Verneovi likovi često prelaze velike udaljenosti, nerijetko nailazeći na tajanstvena, skrovišta i čudesna mjesta. Analiza tematske cjeline izvanrednog putovanja u Zagorkinom romanu iz prethodnog dijela rada pokazuje da je to točno i za njezine likove. Oni putuju kroz velik dio Europe, prelaze i Atlantik, zalaze u tajanstveni krater, a na kraju gotovo dosežu i svemir.

U Verneovim romanima značajan je i medij kojim likovi putuju, a to su pretežno zrak i voda. Kod Vernea nema mnogo strogo određenih puteva kakvi su uglavnom na zemlji i zato su zrak i voda savršeni; to su otvoreni prostori koji pružaju potpunu slobodu kretanja. Mnoga Verneova prijevozna sredstva služe putovanju morem, među kojima je najpoznatija podmornica Nautilus iz romana „20 000 milja pod morem“. S druge strane su leteće naprave poput balona u „Putovanju oko svijeta u osamdeset dana“ i Roburovih Albatrosa („Robur Osvajač“) i Strave („Gospodar svijeta“), koje plove zemljinom atmosferom, a osim njih Verne je pisao i o vozilima i putovanjima koja vode i izvan atmosfere, dosežući daleki svemir. (Williams, 1995:24)

I u „Crvenom oceanu“ likovi pretežno putuju vodom ili zrakom, iako se u nekoliko navrata voze željeznicom i autom. Bojan je posebno vezan za zrak s obzirom da je pilot. Zrak kao važan medij putovanja javlja se i pred kraj romana kada Bojan, Valido i Vojko provode mjesec u „zračnoj željeznici“. S druge strane, tu je i voda kojom putuju podmornicom i brodom. Štoviše, voda i zrak su, kao i kod Vernea, mnogo slobodniji mediji kretanja, slični jedan drugome, što

potvrđuje i sljedeći citat: „I opet se digoše nad oblake, a Liberija je letila po njima kao da pliva po tamnim valovima mora.“ (Jurić Zagorka, 2015, 2:295)

U Verneovim romanima vozila su mnogo više od običnih strojeva, o čemu će biti riječ kasnije. Ta vozila su zapravo domovi, odnosno mjesta boravka, a ne puka prijevozna sredstva. Ova činjenica podupire ideju otuđenja koja se provlači kroz Verneove romane. Njegovi likovi, poput Nema i Robura, odvajaju se od svijeta i gotovo postaju jedno sa svojim strojevima. Nadalje, Verne postavlja mjesto radnje u središte svojih romana, često zanemarujući likove i radnju, pokazujući čitateljima, uz iznimno vizualan jezik, nov način gledanja na svijet. (Williams, 1995:23-26)

Iako i kod Zagorka vozila imaju značajke doma, u suštini su to ipak samo vozila koja služe likovima da prijeđu s jednog mjesta na drugo. Nadalje, ni sama putovanja nemaju neko dublje značenje ili svrhu kao kod Vernea, već su potaknuta okolnostima, uglavnom potrebom likova da pobjegnu ili se sakriju.

3.2. Likovi znanstvenika

U djelima Julesa Vernea i H. G. Wellsa, kao i u romanu „Crveni ocean“ Marije Jurić Zagorka, javljaju se likovi znanstvenika i izumitelja. Zagorkin glavni lik, inženjer Bojan moralan je i dobar, on daje cijelog sebe za viši cilj: „On je stavio na kocku sve [...] za svoju ideju. On je spreman za nju upravo tako brzo i smjelo umrijeti kao što je spreman i za nju živjeti.“ (Jurić Zagorka, 2015, 2:215-6) Osim njega, tu je i Salvador, nestali znanstvenik kojega nazivaju osloboditeljem čovječanstva jer „posjeduje tajnu po kojoj bi čitavo čovječanstvo preko noći moglo postati jednako imućno, jednako sretno i jednako slobodno.“ (Jurić Zagorka, 2015, 1:74)

Ličnost suprotna njima je Vilim Osado, pohlepni bogataš i industrijalac koji nije htio dopustiti da Valido bude jednako uspješan pa je počeo raditi protiv njega. Kada mu se „jednog dana nametne [...] luda misao da bude prvim izumiteljem svijeta“ (Jurić Zagorka, 2015, 1:73), Osado je počeo otimati znanstvenike i izumitelje da rade samo za njega.

Kontrast među likovima znanstvenika nalazimo i u romanu „20 000 milja pod morem“ Julesa Vernea. To su profesor Aronnax i kapetan Nemo. Aronnax je predstavljen kao dobroćudan lik iskreno zainteresiran za Nautilus, te u kapetanu Nemu vidi samo još jednog znanstvenika s

kojim bi mogao istraživati, bez obzira što je njega i njegove suputnike oteo i prisilno ih drži na podmornici. Međutim, uskoro se Nemo pokaže opasnim i nepredvidivim; napada brod i ubija nevine putnike, što produbljuje njegovu moralnu ambivalentnost. (Dzero, 2014: 106-109)

Nemoguće je uspostaviti potpune paralele između Zagorkinih i Verneovih znanstvenika jer se Bojan može usporediti s oba Verneova lika. S jedne strane, on posjeduje Nemovu genijalnost i domišljatost, a s druge strane odražava Aronnaxovu miroljubivost i altruizam. Nadalje, Osado i Nemo također dijele sličnosti, prvenstveno pohlepu i težnju da znanstveni napredak iskoriste u svoje sebične svrhe.

Slično je i s Roburom iz Verneova „Robura Osvajачa“ i „Gospodara svijeta“. Robur predstavlja iznimnog znanstvenika i izumitelja ispred svoga vremena usporedivog s Bojanom. Ipak, razlika leži u činjenici da Robur ne djeluje u korist općeg dobra čovječanstva. On želi zavladati svijetom, što ga čini sličnim Osadu. Zanimljivo je napomenuti da se u „Gospodaru svijeta“ Robur umjesto Albatrosom koji je uništen, koristi novim vozilom koje naziva Strava, odnosno Terror, a upravo to je i ime Osadova otoka u „Crvenom oceanu“. Osim toga, i sam Robur ima svoj otok X gdje je on „osnovao svoju malu koloniju, tu se *Albatros* odmarao između svojih putovanja, tu se opskrbljivao potrebnim zalihama.“ (Verne, 2012) Mogućnost utjecaja Verneova romana na Zagorku potvrđuje Šakić koji piše da je „Gospodar svijeta“ dvaput tiskan u Hrvatskoj otprilike u isto vrijeme kada Zagorka piše „Crveni ocean“. (Šakić, 2008:193)

Wellsov doktor Moreau još je jedan lik s kojim se mogu usporediti i Bojan i Osado. S jedne strane, Moreau i Bojan dijele značajke vrlo inteligentnih i nadarenih znanstvenika. Ono u čemu se razlikuju njihove su ambicije. Iako obojica marljivo rade na ostvarenju svojih ciljeva, Bojan se zalaže za dobrobit cijelog čovječanstva, dok Moreau ide do krajnjih granica u svojim eksperimentima na životinjama u kojima im pokušava dati ljudske osobine kao što su moć govora ili dvonožno kretanje. Ti eksperimenti su moralno i etički upitnog karaktera, ali to ne sprječava Moreaua. On se pretvara da je bog i smatra da ima pravo manipulirati prirodom, evolucijom i živim bićima. Ta moralna ambivalentnost i pohlepa čine ga sličnim Vilimu Osadu.

Velika razlika između Verneovih i Wellsovih znanstvenika s jedne strane, te Zagorkinih s druge očituje se u njihovoj ambivalentnosti, odnosno njezinu izostanku. Nemo, Robur i Moreau ambivalentne su figure, sposobne za dobro i za zlo, upitnog morala. Kod Zagorkine takva

dvosmislenost ne postoji već se likovi dijele na dobre koji će učiniti sve za dobrobit svijeta (Bojan, Valido, Salvador) i zle čije djelovanje prijeti uništenjem svijeta (Osado).

Nadalje, neki kritičari smatraju da je Nemov lik kritika znanstvenog napretka koja upozorava na njegov opasan potencijal. Slično je i s doktorom Moreauom. Mnogi kritičari se slažu da se putem njegova lika propituje moralnost uporabe znanosti u određene svrhe. Osim toga, Moreauovi eksperimenti na životinjama kako bi im dao ljudske osobine njegov lik pozicioniraju unutar polemika o pravu na kolonizaciju i civiliziranje naroda na temelju činjenice da su (tehnološki) 'inferiorniji'. (Bozzetto, 1993:34; Dzero, 2014:109)

Dakle, prikaz ovih likova, barem djelomično, propituje korištenje znanosti u različitim kontekstima, posebno s aspekta moralnog djelovanja, te upozorava na opasnosti koje ta primjena može sa sobom donijeti.

Iako se i u Zagorkinom romanu koriste likovi za predstavljanje i analiziranje ideja, one se ne odnose na znanost kao u slučaju Vernea i Wellsa. I tu se priznaje da se znanost može koristiti i u dobre i u loše svrhe, ali znanost u njenom romanu je isključivo sredstvo za ostvarenje cilja i nema dublje etičke analize znanstvenog napretka. Ideje koje se izražavaju kroz Zagorkine likove i na temelju kojih oni dobivaju svoje moralno određenje usmjerene su na antikapitalizam, antimilitarizam, te pitanje socijalnih, klasnih i nacionalnih načela.

3.3. Izumi

U Verneovom opusu, tehnološki napredak očituje se kroz razna vozila poput Roburovih Albatrosa i Strave te Nemovog Nautilusa. Ta vozila i sama su likovi u Verneovim romanima, sposobna izvoditi junačke podvige, a njihovi putnici za njih se emocionalno vežu. Osim toga, kako je napomenuto, ova vozila nisu tek prijevozna sredstva već pokretni domovi koji svojim stanovnicima pružaju stabilnost i sigurnost. (Williams, 1995:23)

U "Crvenom oceanu" Bojan razvija svoje vozilo, letjelicu Liberiju, koja izgleda kao "oniska duga siva kućica [koja] stoji na nekim krilima što su savijena kao kakve lađice." (Jurić Zagorka, 2015, 2: 211) U unutrašnjosti letjelice također se očituje udobnost doma:

Ušao je u malu udobno uređenu sobu. U sredini stol, nad njim svjetiljka, u kutu police s knjigama, oko zidova meki divani. Sve su stvari pričvršćene o zid i o pod.

Iz ove prostorije vode vrata u drugu posve malu izbu, koja izgleda kao kuhinja. Jedva se razabire mali štednjak na elektriku, nekoliko sprava za kuhanje, polica sa sušem, ormarić sa živežem. I tu je čitav namještaj sličan onom na brodu.

U trećoj prostoriji su strojevi, čudni, neviđeni, sa nebrojeno raznih ventila, kotača, vijaka, zavoja i nikad viđenih strojevnih naprava. (Jurić Zagorka, 2015, 2: 211)

Vidljiva je sličnost s Nautilusom koji, primjerice, ima veliku, lijepo uređenu i namještenu knjižnicu, kao i prostoriju s umjetninama koje je Nemo sakupio, izloženima kao u muzeju.

No, tu prestaju sličnosti Zagorkine „zračne željeznice“ i Verneovih putujućih domova. Kod Vernea, fokus je na putovanju bez napuštanja sigurnosti doma. Kod Zagorkine, Liberija služi Bojanu i ostalima kao dom tijekom dugih mjeseci koje provode u zraku, ali iza svega toga stoji veći cilj. Oni ne putuju besciljno, već obavljaju svoj zadatak, a to je uništenje Osadova naoružanja i zaustavljanje rata.

Prije Liberije, Bojan je koristio vozilo koje se naziva krilatica, a dijeli neke sličnosti s Roburovom Stravom. Naime, Strava je vozilo koje može letjeti, ploviti i voziti se cestom. Bojanova krilatica također ima više funkcija, odnosno, može letjeti i ploviti: „Zrak oko njih zvižduka, krilatica pada postepeno sve niže i Zorana gleda kako se sve više približuje moru. [...] I dosegoše more – i padoše u valove. Voda prsne, krilatica se zadrži nad vodom. Dvije male zrakoplovne ladice što su prikovane ispod obih krila zadržale ih nad vodom.“ (Jurić Zagorka, 2015, 2: 121-122)

Evidentna je opčinjenost električnom strujom. Kod Zagorkine, kao što je već spomenuto, Tesla i njegov rad služe kao inspiracija za razne izume i događaje. I kod Vernea je struja važna. Nemo Nautilus i Roburova vozila Albatros i Stravu pokreće struja: „Na mom brodu postoji jedan agens, agens moćan, poslušan, brz, prikladan za svaku svrhu i koji svime vlada. Sve nastaje samo po njemu. On mi svijetli, on me grije, on je duša mojih mehaničkih sprava. A taj je agens elektricitet.“ (Verne, 2002:74) Štoviše, u sva tri Verneova djela očigledna je zadivljenost elektricitetom i njegovim mogućnostima i o njemu se govori proročki: „Odabrao je elektricitet, tu pokretačku snagu koja će jednoga dana postati duša industrijskog svijeta.“ (Verne, 2012)

Tajanstvene zrake smrti često se javljaju u romanima rane znanstvene fantastike, pa tako i u Wellsovom „Ratu svjetova“, kao toplinske zrake koje ubijaju sve što dotaknu: „Gotovo nečujan i zasljepljujuć bljesak svjetla, i čovjek pada nauznak i ostaje nepomično ležati; a kada je nevidljiva zraka topline prešla preko njega, borovi su buknuili u plamen, a sve se suho grmlje žutilovke uz tup tresak pretvorilo u masu plamena.“ (Wells, 2001:137-138) Osim Teslinih zraka smrti, Zagorku su svakako inspirirale i Wellsove toplinske zrake u stvaranju Bojanovih crvenih zraka. (Šakić, 2008:195)

3.4. Utopija, budućnost, političke i socijalne ideje

Wells razlikuje dvije vrste utopija — statičnu i kinetičku. U djelu „Vremenski stroj“ opisuje opasnost statične utopije kroz priču u kojoj pripovjedač dopijeva u budućnost podijeljenu na Eloije i Morlocke. Eloiji su djetinjasta stvorenja koja žive na površini Zemlje i čini se da su gospodari svijeta, ali inertna i dekadentna priroda njihovog društva bez pravih izazova dovodi do toga da postanu plijen Morlockima, krvoločnim bićima koja žive pod zemljom. Takva statična utopija osuđena je na propast, što se na kraju i događa. S druge strane, u „Modernoj Utopiji“, Wells predstavlja kinetičku utopiju koja potiče znatiželju i aktivnost, prikazujući društvo utemeljeno na ljudskoj slobodi i vrijednostima koje potiču napredovanje kroz obrazovne, kulturne i biološke izazove. Wells je utopiju zamišljao na razini cijelog planeta, a taj planet koji izgleda isto kao Zemlja, smjestio je u dubine svemira, iza zvijezde Sirius. Wells detaljno opisuje uređenje takvog društva, ističući važnost stalnog napretka i izbjegavanje stagnacije. Glavna poruka djela je da moderna utopija nikada ne smije stati, već uvijek težiti novim razinama razvoja. (Partington, 2002:57; Wells, 2009:13-21)

Za razliku od Wellsa, Zagorkina vizija utopije zadržava se na ideji, bez konkretnih prikaza organizacije i djelovanja takvog društva. Ipak, njena utopija je „utopija rekonstrukcije“ koja bi teorijski trebala biti ostvariva, kakvom je Wells smatrao i svoju utopiju. U „Crvenom oceanu“ zagovara se promjena sustava vrijednosti i odnosa te se teži stvaranju pravedne države u kojoj bi svačije potrebe bile zadovoljene:

Čitav ljudski rod proživljuje vjekove u borbi za zlatom, za opstankom svojim. U toj borbi istroši sve svoje sile, svu snagu i čitav život, pa onda umre a da nije ni pokušao upoznati

savršenstvo života. Onim časom kad bi nastupilo u svijetu opće blagostanje, kad bi svi ljudi imali jednako zemaljskih dobara, ne bi više cilj ljudstva bio: sticati zlato! Svi bi ljudi imali svega i onda bi postao ciljem ovog ljudstva napredak uma, usavršavanje kreposti i postignuće savršenstva života. Ne bi bilo ni borba ni klanja ni ratova. (Jurić Zagorka, 2015, 1:247)

Zagorka svoju viziju utopije prikazuje i kroz dva Bojanova sna. U prvom snu Bojan nailazi na savršeni svijet negdje u svemiru gdje ljudi žive u ljubavi i prijateljstvu, sve dijele i zajedno rade. Okruženi su osebnim zelenilom, cvijećem, čistim vodama i žive u skladu s prirodom, uzimajući iz nje samo ono što im je potrebno za život. U drugom snu, Bojan vidi kako se slične ideje ostvaruju i na Zemlji. Tu su važni kruh, sloboda i jedinstvo, ljudi imaju više nego što im je potrebno, a mačeve ne koriste za borbu već za rezanje kruha. (Adžija, 2016:14-15)

Iako Zagorkina utopija u mnogim svojim aspektima zvuči idealistički i pomalo naivno, ima određene dodirne točke s Wellsovom utopijom. U Wellsovoj „Modernoj utopiji“ nabrajaju se razne slobode koje ljudi u tom svijetu uživaju. Kod Zagorkine je jedna od ključnih vrijednosti također sloboda. Primjerice, Wells govori o slobodi kretanja, gdje ljudi mogu putovati kamo god žele, bez prepreka poput zidova i ograda. Slično tome, u Bojanovom snu, mladić iz onostranog svijeta govori da se ondje svi međusobno posjećuju, implicirajući da ni taj svijet nema stvarnih ili izmišljenih granica. Još jedna važna vrijednost Zagorkine utopije je jednakost među svim ljudima. U Wellsovoj utopiji se također spominje jednakost pa tako ondje nema rasizma, a žene uživaju ravnopravnost. S druge strane, postoje i značajne razlike između njihovih utopija. Jednakost i sloboda u Wellsovoj utopiji imaju granice koje se očituju u samoj društvenoj organizaciji i mnoštvu pravila kojima se kontroliraju određeni aspekti društva. Nadalje, Zagorkina utopija je utemeljena na životu u skladu s prirodom koja je opisana idilično i ljudima pruža sve što im je potrebno za život. I u Wellsovoj utopiji priroda ima važnu ulogu, ali je ljudi imaju pod većom kontrolom koristeći i razne tehnologije, a mjesta na kojima žive zapravo su vrlo slična velikim gradovima na Zemlji, za razliku od Zagorkinih idiličnih kućica okruženih drvećem i cvijećem.

Wells i Zagorka oboje daju i viziju distopije. U Validovom i prvom Bojanovom snu Zagorka život na Zemlji uspoređuje sa zvjerinjakom. Prvo govori o tome da su se ljudi pretvorili u zvijeri, a kasnije da su đavli pali na Zemlju i tamo naišli na zvijeri. U zamjenu za dopuštenje da se nastane na zemlji, đavli su zvijerima dali „oči đavolske obmane i sad te siromašne zvijeri živu

umišljajući si da su ljudi, da imaju dušu, srce, osjećaja, da ljube i da su ljubljeni“. (Jurić Zagorka, 2015, 2:301) Tu se prepoznaje sličnost s Moreauovim Ljudima-Zvijerima i krajem romana u kojem se pripovjedač vraća u London i ne može se uvjeriti da prolaznici koje susreće na ulici „nisu također životinjski narod, napola pretvoreni u vanjsku sliku ljudskih duša i da će se početi preobraćati, odnosno da će početi pokazivati životinjske karakteristike.“ (Wells, 2001:129) Ponekad ni sebe ne doživljava kao čovjeka nego „životinj[u] izmučen[u] neobičnim poremećajem mozga koji ju je tjerao da luta kao ovca s vrtoglavicom.“ (Wells, 2001:130) Zagorkina distopija usporediva je i s Wellsovom u „Vremenskom stroju“ u kojem opet u budućnosti dio ljudi postaju krvoločne zvijeri koje proždiru druge.

Iako u analiziranim romanima postoje futuristički elementi, znanstvena fantastika ipak uglavnom nastaje kao odgovor na suvremeno stanje u svijetu, pri čemu često odražava autorove stavove i političke ideje. Zagorkina vizija u „Crvenom oceanu“ nastavlja se na ideje i inovacije iz 19. stoljeća, na svijet koji se brzo mijenja te donosi novi društveni poredak i nove političke snage, i u kojem radništvo i industrija donose nove perspektive. I godina izdanja romana, 1918., važna je za Hrvatsku, kao i za cijeli svijet jer je to razdoblje završetka Prvog svjetskog rata i velikih društvenih promjena. Uslijed svih tih događaja, Zagorka se opredjeljuje za komunizam kao idealno novo uređenje društva, a zagovara i jugoslavenstvo kao oslobođenje od vlasti Austro-Ugarske Monarhije. Tako su i znanstvenici koji pomažu Bojanu potaknuti upravo zajedničkim slavenskim porijeklom, promovirajući ideje o panslavizmu: „Ne bojte se nas, braćo – reče on. Mi svi koji smo ovdje, nas dvanaestorica, Slaveni smo. Ima tu Poljaka i Slovenaca i Slovaka. Ne bojte se. Mi osjećamo s vama!“ (Jurić Zagorka, 2015, 1:58) (Adžija, 2016:15-16)

Wellsova vizija budućnosti u „Vremenskom stroju“ direktno se oslanja na kasnoviktorijansku Englesku kroz arhitekturu i reference na mjesta koja postoje u pripovjedačevoj stvarnosti. Drugim riječima, 802 701. godine pripovjedač nailazi na ostatke viktorijanskog društva. Način na koji analizira zajednice Eloija i Morlocka također se temelji na društvu viktorijanske Engleske. Isprva pripovjedač krivo tumači način funkcioniranja ove dvije vrste, ali onda se suočava s grotesknom slikom budućnosti u kojoj krvoločni Morlocki održavaju trome Eloije na životu kako bi ih kasnije pojeli. Odnosi Eloija i Morlocka reflektiraju klasne odnose viktorijanskog doba gdje Morlocki simboliziraju radničku klasu. Antiutopijska slika na koju pripovjedač nailazi u budućnosti zapravo predstavlja najveće strahove viktorijanaca, a to je izobličeni društveni

poredak u kojem vlada ekvivalent industrijskog proletarijata iz 19. stoljeća. Naime, Morločki kanibalizam mogao bi predstavljati strah od pobune upravo tog klasnog sloja, a dogodila bi se, barem kako su to zamišljali viktorijanci, uslijed nastanka sindikata i političkih organizacija radničke klase. Kao i mnogi Wellsovi romani, „Vremenski stroj“ služi kao upozorenje suvremenom društvu, što se ističe i u epilogu romana. Pripovjedač govori da je već dugo razmišljao o budućnosti čovječanstva i u njoj vidio samo propast uzrokovanu tendencijama suvremenog društva, a upravo to predviđanje potvrđeno je kroz cijeli roman. (Partington, 58-59; Suvin, 2010:299-300)

Slično izvrtnje postojećeg poretka sadržavaju i Wellsovi romani „Otok doktora Moreaua“ i „Rat svjetova“. Doktor Moreau demonska je analogija Boga, a Zvijeri-Ljudi koje je stvorio predstavljaju same ljude. Ovo izvrtnje čovjek/životinja zapravo predstavlja evoluciju podložnu regresiji, i služi kao upozorenje suvremenom društvu na potencijalnu budućnost. U „Ratu svjetova“ pak, suprotno uobičajenoj predodžbi da niže društvene i biološke klase nužno postaju „prirodni“ plijen jačima u borbi za preživljavanje, Marsijanci koji napadaju Englesku mogu se protumačiti kao kolonizirani narodi koji se pobunjuju i napadaju svoje gospodare. Ovim postupkom u kojem „slabiji“ i poniženi postaju gospodari Wells subverzivno izvrće socijalni darvinizam. (Suvin, 2010:301-302)

Što se tiče Wellsovih političkih opredjeljenja, on je vjerovao da će znanost i socijalizam ujediniti svijet. No, socijalizam kako ga je Wells zamišljao bio je idiosinkratičan. Jedno vrijeme bio je i član britanske reformističko-socijalističke organizacije Fabijansko društvo, ali otišao je od njih kada nije mogao uspostaviti vlast na čelu zajednice. Za Wellsa je, čini se, socijalizam više bio stanje svijesti nego konkretan politički program. Primjerice, u svoju utopiju je uvrstio mnoge socijalističke programe, kao što je javno vlasništvo zemlje, ali s druge strane, smatrao je kako bi taj svijet trebali voditi znanstveno obrazovani samuraji putem svjetskih kooperativnih organizacija, pa bi tako postojala kontrola nad populacijom i smjerom društvenog razvitka. (McConnell, 1980:178-179)

Naposljetku, i Verne piše romane potaknut promjenama u svijetu, prvenstveno mnogim znanstvenim otkrićima i naprecima. On je u svojem serijalu *Voyages Extraordinaires* pokušao sjediniti sve znanje koje proizlazi iz moderne znanosti i predstaviti ga širokom čitateljstvu. No, Verneovi romani nisu bili samo odraz svog vremena niti su služili pukoj popularizaciji znanosti

već su aktivno utjecali na društvo i mijenjali društveni pogled na svijet. Verneova djela prikazuju nepromijenjeni *status quo* u obiteljskom životu, ekonomiji, klasama i društvenim institucijama, dok istovremeno predstavljaju tehnološke promjene. Ova kombinacija je bila učinkovita pedagoška strategija jer su čitatelji usvajali znanstvene lekcije u obzoru svojega razumijevanja, a tekst je služio kao model za prilagodbu društva novim tehnologijama i nepoznatim okruženjima. Identifikacija s poznatim pomagala je čitateljima da lakše prihvate nepoznato. Djela su morala sadržavati i moralne lekcije pa su tako Verneova djela definirala temeljna moralna pitanja poput odnosa dobra i zla, čovjekovog odnosa prema prirodi, te pitanja religije, ljubavi, časti i dužnosti. Takvo moraliziranje imalo je za cilj usaditi etički kodeks čitateljima, smanjujući društvenu prijetnju tehnoloških promjena, te je jačalo identitet građanskog društva suočenog s neizvjesnom budućnošću, osiguravajući očuvanje njegovih tradicija i načina života putem mladih generacija. (Evans, 1988:33-37)

Dakle, unatoč tome što djeluju u različitim kontekstima i različitim nacionalnim književnostima, Zagorka, Wells i Verne pišu romane kao reakciju na suvremene događaje i društvene promjene. S jedne strane, oni upoznaju šire čitateljstvo s postojećim i nadolazećim društvenim razvojem, a s druge strane nude svoj pogled na potencijalnu budućnost svijeta. U svojim djelima oni uprizoruju i tematiziraju svoje stavove i ideje, kao i upozorenja na moguće negativne posljedice određenih događaja.

4. ZAKLJUČAK

Roman „Crveni ocean“ Marije Jurić Zagorke može se smjestiti unutar okvira novije znanstvenofantastične književnosti, posebno unutar tri tematske cjeline koje prožimaju romane sa samih začetaka žanra: izvanredno putovanje, priča o znanosti i priča o budućnosti. Također se može usporediti s reprezentativnim djelima dvojice važnih autora znanstvene fantastike s kraja 19. stoljeća, Julesa Vernea i H. G. Wellsa.

Tematsku cjelinu izvanrednog putovanja u Zagorkinom romanu pronalazimo u putu koji njeni likovi prelaze i prijevoznim sredstava kojima se koriste. Ipak, iako ova tematska cjelina nosi naziv prema Verneovom serijalu *Voyages Extraordinaires*, putovanja u „Crvenom oceanu“ usporediva su s Verneovima samo u svom opsegu. U Verneovim romanima naglasak je na samom putovanju koje je često besciljno, dok Zagorka putovanje koristi za razvoj fabule.

Zagorkin roman obiluje izumima, od uređaja za prisluškivanje do „čudotvornog sunca“. Jedan od važnijih izuma je Bojanova Liberija, letjelica nalik na kućicu koja iznimno podsjeća na Verneove putujuće domove. No, i ovdje je usporedba samo površna. Dok određene sličnosti između Liberije i Verneovih vozila postoje, posebice u samom uređenju interijera, Verne opet naglasak stavlja na vozilo koje u nekim slučajevima i samo postaje lik. U „Crvenom oceanu“, Liberija ne prelazi granicu između stroja i lika te ostaje samo prijevozno sredstvo. Nadalje, znanstvenici kao važni likovi javljaju se u Zagorkinom romanu, kao i u Verneovim i Wellsovima romanima, a znanost se koristi u dobre i loše svrhe. Ipak, za razliku od Verneovog kapetana Nema ili Wellsovog doktora Moreaua, kod Zagorke nema ambivalentnih likova; oni su jasno podijeljeni na dobre i zle.

Potaknuta suvremenim događajima kao što su Prvi svjetski rat i Oktobarska revolucija, Zagorka piše „Crveni ocean“ u kojem zamišlja bolju budućnost. Ona svoje likove šalje u rat protiv rata i donosi svoju viziju utopije. Zagorkina utopija nije geografski smještena, već je idejna, a očituje se u idealima glavnih likova kao što su jednakost, sloboda i zajedništvo. U romanu se odražavaju i Zagorkina politička opredjeljenja. Reagirajući na suvremeno stanje u Hrvatskoj i borbu za oslobođenje od Austro-Ugarske Monarhije, promovira se ideja o panslavizmu. Osim toga, zagovaraju se antikapitalističke ideje i uzdiže se radništvo.

Smjestivši „Crveni ocean“ unutar Zagorkinog cjelokupnog opusa, iz njega se jasno iščitavaju društvene, političke i nacionalne teme prisutne u mnogim autoričnim djelima, dok poznati Zagorkin feministički angažman uglavnom izostaje.

Zagorkin „Crveni ocean“, dakle, uvjerljivo se smješta među neke od poznatijih i utjecajnijih romana znanstvene fantastike, kao što su romani Julesa Vernea i H. G. Wellsa izabrani za usporedbu u ovom radu. Negdje samo putem površne sličnosti, a drugdje izravnom inspiracijom, roman „Crveni ocean“ dijeli mnoge značajke i intelektualna strujanja s romanima dvojice spomenutih autora. Naravno, s obzirom da romani pripadaju različitim društvenim kontekstima i nacionalnim književnostima, u mnogočemu se i razlikuju. „Crveni ocean“ je ogledalo Zagorkinog okruženja, suvremenog svijeta i stanja u Hrvatskoj, kao i Zagorkinih stavova o najboljem smjeru u budućnost. Kao i u mnogim drugim njenim romanima, Zagorkini likovi u „Crvenom oceanu“ teže prema višem cilju, prema dobrome i ostavljaju iza sebe nadu u bolju budućnost.

LITERATURA

Adžija, M. (2016) *Budućnost i zbilja – Crveni ocean* Marije Jurić Zagorke, satira, utopija ili predskazanje. U: Čale-Feldman, L. et al. (ur.) *Crveni ocean: prakse, taktike i strategije rodnog otpora: radovi sa znanstvenog skupa "Marija Jurić Zagorka - život, djelo, naslijeđe / Prakse, taktike i strategije rodnog otpora"*. Zagreb: Centar za ženske studije, str. 11-18

Bozzetto, R. (1993) Moreau's Tragi-Farcical Island. *Science Fiction Studies*, vol. 20, no. 1, str. 34-44, URL: <https://www.jstor.org/stable/4240212> (7.5.2024.)

Csicsery-Ronary, I. (2003) Marxist theory and science fiction. U: James, E., Mendlesohn, F. (ur.) *The Cambridge Companion to Science Fiction*. Cambridge: Cambridge University Press, str. 113-124

Dzero, I. (2014) Contrasting Characters as Images of Progress in Nineteenth-Century French Novels. *The French Review*, vol. 88, no. 2, str. 103-120, URL: <https://www.jstor.org/stable/24550195> (7.5.2024.)

Evans, A. B. (1988) *Jules Verne Rediscovered: Didacticism and the Scientific Novel*. Connecticut: Greenwood Press, Inc.

Hollinger, V. (2003). Feminist theory and science fiction. U: James, E., Mendlesohn, F. (ur.), *The Cambridge Companion to Science Fiction*. Cambridge: Cambridge University Press, str. 125-136

James, E. (1994) *Science Fiction in the Twentieth Century*. Oxford: New York: Oxford University Press

Jurić Zagorka, M. (2015) *Crveni ocean 1 i 2*. Zagreb: Jutarnji list

McConnell, F. D. (1980) H. G. Wells: Utopia and Doomsday. *The Wilson Quarterly*, vol. 4, no. 3, str. 176-186, URL: <http://www.jstor.org/stable/40255984> (16.5.2024.)

Partington, J. S. (2002) The Time Machine and A Modern Utopia: The Static and Kinetic Utopias of the Early H. G. Wells. *Utopian Studies*, vol. 13, no. 1, str. 57-68, URL: <https://www.jstor.org/stable/20718409> (12.5.2024.)

Suvin, D. (2010) *Metamorfoze znanstvene fantastike: o poetici i povijesti jednog književnog žanra*. Zagreb: Profil multimedija

- Šakić, T. (2008) Zagorka i počeci hrvatske znanstvene fantastike. U: Grdešić, M., Jakobović Fribec, S. (ur.) *Neznana junakinja - nova čitanja Zagorke : radovi sa znanstvenog skupa "Marija Jurić Zagorka - život, djelo, naslijeđe"*. Zagreb: Centar za ženske studije, str. 181-202
- Šakić, T. (2006) Znanstvena fantastika: kratke skice za opis žanra. U: Šakić, T., Žiljak, A. (ur.) *Ad astra: antologija hrvatske znanstvenofantastične novele: 1976.-2006.* Zagreb: Mentor, str. 11-18
- Verne, J. (1870/2002) *20 000 milja pod morem.* Zagreb: Mozaik knjiga d.o.o.
- Verne, J. (1873/2004) *Put oko svijeta u 80 dana.* Zagreb: Globus media d.o.o.
- Verne, J. (2012) *Robur osvajač.* Zagreb: Naklada Selman
- Verne, J. (2015) *Gospodar svijeta.* Zagreb: Selman
- Vieira, F. (2010) The concept of utopia. U: Claeys, G. (ur.) *The Cambridge Companion to Utopian Literature.* Cambridge: Cambridge University Press, str. 3-27
- Wells, H. G. (1895/2001) *Vremenski stroj.* Zagreb: Alfa: Zagrebačka naklada
- Wells, H. G. (1896/2001) *Otok doktora Moreaua.* Zlatar: Partenon
- Wells, H. G. (1898/2001) *Rat svjetova.* Zagreb: Alfa: Zagrebačka naklada
- Wells, H. G. (2009) *A Modern Utopia.* The Floating Press
- Williams, R. (1995) The Extraordinary Voyages of Jules Verne. *Thresholds*, no. 11, str. 22-27, URL: <https://www.jstor.org/stable/43875917> (2.5.2024)
- Wolfe, G. K. (2016) *How Great Science Fiction Works.* Chantilly: The Great Courses
- Žiljak, A. (2006) Znanstvena fantastika u Hrvatskoj. U: Šakić, T., Žiljak, A. (ur.) *Ad astra: antologija hrvatske znanstvenofantastične novele: 1976.-2006.* Zagreb: Mentor, str. 19-30